

A magyar püspöki kar 1804 és 1918 között „A dunai Habsburg-Monarchia püspökei” c. lexikon első kötetének tükrében (A Magyar Királyság, 2020)

Excellenciás Püspök Úr / Tisztelt vendégek!

Mire való a "Püspöklexikon" – egy olyan irodalmi műfaj, amely egyesek szemében valószínűleg anakronisztikus? Annak a hivatali struktúrájának a kialakulása, amelynek központi eleme az egyes városokban mindenért felelős püspök megjelenése, kétségtelenül az egyháztörténelem egyik legfontosabb fordulata, és jelentősen hozzájárult a keresztények társadalmi szerveződéséhez. A hivatal már a Nagy Konstantin előtti időkben politikai kérdéssé vált, és a következő évszázadokban mindig is kapcsolódási pontot jelentett az egyházi és a világi hatalom között. Természetesen, mint minden emberi szabályozásnak, a "püspöki" modellnek is vannak erősségei és gyengeségei. Például a történelem során vörös fonalként húzódik végig az a konfliktus, hogy ki és milyen körülmények között töltheti be ezt a tisztséget. Mivel a személyiségek érdekesek, a konfliktusok forrásokat termelnek, és a történelmet általában a "győztesek" írják, a hagyományos egyháztörténet ezért nagyobb mértékben jelenik meg "püspöktörténelemként", mint az szociológiai és teológiai szempontból megfelel az "egyház" általános fogalmának.

De hogy Bert Brechtet idézzem: A piramisokat természetesen nem maguk a fáraók építették, hanem a szakképzett építők és a számtalan alulfizetett munkás. Természetesen az egyházi életet sem csak a püspökök határozzák meg, hanem számtalan hívő, illetve klerikus és szerzetes. A történelmi egyházakban azonban mindenki másnál inkább a püspökök határozzák meg, hogy ki, hol és milyen "piramisokat" építsen. Még akkor is, ha ők maguk tétlenek maradnak, elősegítik vagy akadályozzák mások építő tevékenységét. Különösen igaz volt ez a Habsburg Monarchiára. Uralkodói és hatóságai sokféleképpen támogatták a vallási közösségeket. Cserébe lojalitást és kötelelességteljesítést vártak el. Ebben kulcsszerepet játszottak a katolikus püspökök, akik a kifejezetten egyházi feladatokon túl államférfiaként, kultúrharcosokként és nemzetépítőként jelentek meg. Ezért tanulságos megvizsgálni ezt a csoportot.

A nagyszabású projekt, amelyben 1918 óta talán először dolgoznak együtt a Monarchia mind a kilenc utódállamának egyháztörténészei, 2020 óta büszkélkedhet első, a nagy hagyományokban gazdag Magyar Királyságnak szentelt kötetével. Megszületéséhez 34 szerző járult hozzá Ausztriából,

Magyarországról, Szlovákiából és Romániából. További három kötet van előkészületben: a második a Monarchia északi ívére összpontosít Trienttől Lembergig, a harmadik a déli szárnyára Milánótól Szarajevóig, végül a negyedik kötet a Monarchia unitus és ortodox püspökeit mutatja be.

De mit kínál a már megjelent első kötet? A biogrammok természetesen tartalmazzák az érintettek életadatait és pályafutását, de emellett sok olyan kultúrtörténeti és társadalomtörténeti információt is, amelyek először teszik lehetővé, hogy **átfogó képet rajzoljunk a magyarországi főpapságról**. Először is fontos felidéznünk a strukturális kereteket:

1) **A régi Magyarország csak mintegy felerészben volt magyar**: az életrajzok dokumentálják a püspökök fontos szerepét az érintett nemzetiségek, a magyarok, a szlovákok és a románok összetett és konfliktusokkal terhelt identitásképzési folyamatában.

2. Az egyház finanszírozása elsősorban **a püspököknek, mintegy "Isten mágnásainak" nagybirtokain** alapult. A szócikkek arról tanúskodnak, hogy a hatalmas forrásokat milyen sokféleképpen lehetett felhasználni.

3. Magyarországon **egyházi ügyekben az uralkodói jogok szélesebbek voltak, mint bárhol másutt a katolikus világban**; a püspökök itt "Isten és a király kegyelméből" viselték hivatalukat. Számos példa mutatja, hogy az udvar és a kormányok milyen intenzíven avatkoztak be az egyházi ügyekbe, és milyen bonyolult volt a Bécs és Róma közötti küzdelem a kinevezések körül.

4. **Politikai szempontból** a püspököknek általában a nemzeti liberális berendezkedéssel kellett megbarátkozniuk. Ez azt jelentette, hogy elkerülhetetlen volt a kiváltságokról és pénzalapokról, a házassági és oktatási törvényekről szóló állandó vita. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc nyomán püspököket is halálra ítélték, de aztán kegyelmet kaptak, és osztrák kolostorokba száműzték őket. Az 1867-es kiegyezés, a monarchia *de facto* felosztása után egyre inkább eszközként használták őket a többnyelvű ország magyarosítására.

Az enciklopédia most először teszi lehetővé, hogy statisztikai számításokat végezzünk a püspökök **profiljáról** és **tipikus hivatali pályafutásáról**:

- A. **Tisztégek / tisztségviselők**: 1806 és 1918 között átlagosan hat és félszer töltöttek be egy egyházmegyét (6,6) – legritkábban az eгри metropolíát hat érsekkel, Székesfehérvárt viszont tizenhárom püspökkel. Ez a hivatali időszakok és a püspökök száma közötti eltérésből adódik, mivel 169 ünnepélyes székfoglalásra került sor,

de ezek csak 126 egyházi személyt érintettek. Negyedük két egyházmegyében, öt százalékuk háromban is tisztséget viselt (köztük a hét prímás közül három is). A pannonhalmi főapátokon kívül csak a szombathelyi és a csanádi főpásztorokat jellemezte a *stabilitas loci* a püspök és az egyházmegye közötti házasság ősegyházi eszményének szellemében. A későbbi felemelkedés tipikus kiinduló püspökségei voltak: Besztercebánya, Székesfehérvár, Csanád, Erdély, Kassa, Rozsnyó és Szepes; az egyházi karrier célpüspökségei pedig az esztergomi, a kalocsai és az egri érsekség mellett a gazdag veszprémi és nagyváradai püspökségek voltak. Ha az időszakot öt, 25 évig tartó püspöki generációra osztjuk, a legtöbb kinevezés az első generációban történt (1824-ig = 35), amikor a napóleoni korszak hiányait kellett pótolni, a harmadik szakaszban pedig az 1848/49-es forradalom következményeit (1850–1874 = 31).

- B. **Életkori struktúra és hivatali idő:** A régi Magyarországon egy püspököt átlagosan 53 éves korában neveztek ki, 17 évig volt hivatalban és 70 évesen halt meg. Mindössze 17 főpásztor volt 45 éves vagy fiatalabb hivatalba lépésekor; a legfiatalabb, többnyire arisztokrata kinevezettek a 23 éves (!) Károly Ambrus főherceg (†1809) prímás, valamint a 30-as éveiben kinevezett Zichy Domonkos (†1841), Haynald Lajos (†1891), Széchenyi Miklós (†1923) és Mailáth Gusztáv (†1938). Tizenkét püspök 65 és 71 év között volt hivatalba lépésekor. Samassa József (†1912) volt a leghosszabb ideig, 41 évig hivatalban, legutoljára Egerben// A viszonylag alacsony várható élettartam alig mutatott kivételt akár felfelé, akár lefelé: mindössze hét püspök élte meg a 85. életévét, és 17 nem érte meg a 60-at.
- C. **Társadalmi háttér:** a püspökök 17%-a (= egyhatoda) úgynevezett "kisemberek" (kisbirtokosok, kiscgazdák stb.) leszármazottja volt; mintegy egyharmaduk (= 43) viszont (fő)nemesi családokba született, többségük (= tizenkettő) – a várakozásoknak megfelelően – a Napóleon által fémjelzett első generációban, majd az 1900 utáni utolsó (!) generáció további nyolc képviselővel.
- D. **Karrierlehetőségek:** egyrészt az udvar és a hatóságok nagy befolyása biztosította, hogy a tisztségviselők tudományos szempontból jól képzettek voltak; közel 80 százalékuknak volt posztgraduális végzettsége. Ugyanakkor ez volt az oka annak is, hogy a kinevezettek több mint fele (!) udvari vagy miniszteriális

pozícióban, illetve fejedelmi szolgálatban töltött időnek köszönhető pályafutását.

- E. **Beruházások:** az egyház finanszírozása a nagybirtokokon és nagyállattartáson keresztül – 1912-ben mintegy 38 000 juh, 1800 igavonó ökör és 400 ló legelt Vaszary primás földjein – lehetővé tette a püspökök számára a fejedelmi életmódot nyári palotákkal, világutazásokkal és gyógykúrákkal, valamint sóvárgó rokonok seregét táplálta. Ez ugyanakkor nagy mozgásteret is biztosított számukra, amit többnyire a közjó érdekében használtak fel. A befektetések fő területei az oktatás előmozdítása (87%), amely Magyarországon nagyrészt az egyházak kezében volt, majd a kezdetben hagyományos, később egyre inkább professzionális segélygondozás kezdeményezései következtek (68%). Számos főpásztor áldozott az ország tudományos (34%) vagy kulturális (27%) életére; több mint felük (60%) nagyszabású építkezésekbe is belevágott, amelyek közül néhány gigantománna bizonyult, mint például az esztergomi székesegyház környéke. Voltak sikeres és kudarcos gazdasági kezdeményezések is: Esterházy rosznyói püspök (†1824) finanszírozta Magyarország első dunai gőzhajóját, amely Komáromnál elsüllyedt az áradásban; Ranolder püspök (†1875) újszerű borászati programot kezdeményezett Veszprémben, amely sikerrel szerepelt a világkiállításokon; Fehér pannonhalmi főapát az iparban próbálkozott. Bubics kassai püspök (†1906) a tiroli Bruneck közelében lévő Kehlburg kastélyát vásárolta meg és restauráltatta pazar módon. Hét esetben a gazdálkodás állami kényszerigazgatáshoz vezetett. Egy püspök halála után a birtokot elárverezték, és egy-egy harmadát az egyházmegye, a kincstár és a rokonok kapták. Az a tény, hogy a kincstárnak bevétele származott a széküresedésből, átlagosan 22 hónappal (= 2 év!) késleltette a püspöki székek betöltését.
- F. **Egyházpolitikai és spirituális profil:** A magyarországi főpásztorok a világ püspökei között "liberálisnak" számítottak, ami elsősorban a nagybirtokos életmódra vonatkozott. Az 1869/70-es I. Vatikáni Zsinaton szinte egyhangúlag az új pápai dogmák ellen léptek fel. Az állami kinevezési eljárás a "vallásilag elfogadható", "toleráns" jelölteket részesítette előnyben. A püspökök egyhetede (= 14%) tett demonstratívan barátságos gesztusokat a protestánsokkal vagy a zsidókkal szemben, míg csak 5 (= 4%), illetve 1 mutatkozott kifejezett protestánsellenes vagy antiszemita szellemiségűnek. A főpásztorok mintegy negyede mutatott

különleges spirituális érdeklődést, vagy támogatta a 19. században fellendülő női kongregációk valamelyikét; mintegy harmaduk (31%) pedig különös közelséget tanúsított a pápához és a Kúriához. Fischer-Colbrie Ágoston, aki meglepően kevés konfliktussal irányította a kassai egyházmegyét annak Magyarországtól az új Csehszlovákiához kerülése során, egyházi értelemben leginkább mintaszerű püspöknek számított. A 126 főpásztor közül hét hunyt el szentség hírében, de csak két esetben indult el az eljárás (Hám/Szatmár, Fischer-Colbrie/Kassa). A székesfehérvári karizmatikus újíto Prohászka Ottokár alakja, aki egyetlen magyar püspökként került fel a római indexre, a mai napig vitatott. A püspöki kar ambivalens profilját találóan illusztrálja az a *bon mot*, amely 1902-ben, a rendkívül gazdagon javadalmazott Nagyvárad püspökének, Schlauch bíborosnak halála után Rómában keringett: *Ira au ciel, mais il ira en carosse!* A mennybe fog menni, de hintóban.

[...]

Az, hogy ilyen és remélhetőleg még sok más hasonló ismeret megfogalmazása lehetséges, annak köszönhető, hogy a projekt szerteágazó forráscsoportot tekintett át: egyrészt az egyházmegyei történetírói hagyományt, amelyet mindenekelőtt a három érintett ország illusztris szerzői csoportja dolgozott fel – akik közül néhányan talán ma is jelen vannak; másrészt a bécsi, budapesti és római központi levéltárak, valamint az Osztrák Nemzeti Könyvtár sajtóarchívumának állományát, amely most már digitálisan is hozzáférhető. A lexikon úttörő kötete máris nagy elismerést, olykor fennkölt dicséretet kapott. Ezt a dicséretet most ismét tovább kell adni minden érintettnek, Magyarországon mindenekelőtt Tusor Péternek, munkatársának, Szirtes Zsófiának, valamint Fazekas Istvánnak, aki hosszú éveken át töltötte be az Osztrák Állami Levéltárban a magyar delegátusi tisztséget.

Joachim Bahlcke német történész, a magyar történelem elismert szakértője recenziójában annak a kívánságának adott hangot, hogy ez a "fontos projekt ne csak a német nyelvű országokban inspirálja a kutatást, hanem Magyarországon, Romániában és Szlovákiában is megfelelő fogadtatásra találjon". – Ehhez a kívánsághoz magam is csatlakozom. Köszönöm a figyelmet!